

„Hiša“ ali sprejemnica

Nekaj misli o obnavljanju kmečkih domačij*

Dr. Rajko Ložar

1.

Slovenska kmečka hiša ima poleg veže ali na desni ali na levi strani prostor, ki ga naše ljudstvo nazivlje ponekod hiša, ponekod šiša, drugje spet iža, pa tudi izraz izba je v rabi. Ta prostor je izmed vseh v hiši največji in se z njim ne more meriti po razsežnosti niti veža niti kamra, pa tudi onstran veže njemu nasproti stoječa pritklina navadno zaostaja za njim v merah. Kvečjemu podstrešje ga prekaša po prostornosti in če bi bilo ograjeno z zidanimi stenami, bi bilo največji zaprti prostor, ker pa je le pokrito in na koncih zabito, to ni. Že zaradi tega, ker je »hiša« največji prostor, je tudi najvažnejši sestavni del cele hiše: odstrani »hišo«, pa hiše ni. Razen tega ima »hiša« v stavbi svoje stalno mesto, in sicer najrajši ob njeni sprednji, le redko tudi ob zadnji strani. Sprednja stran je mišljena tu kot glavna stran: če je obrnjena hiša na ulico, cesto ali na trg, je ta stran glavna, če pa ni blizu nobene prometne žile, gleda hiša na dvorišče in tedaj je glavna stran hiše tu. Pa še nekaj ima hiša: je najbogateje opremljena. Tu je najlepše pohištvo, strop je lesen, pogosto lepo izrezljan, če ni lesen, je ometan in obenem s stenami lepo poslikan, razen tega je v hiši še mnogo orodja itd.

Če ima hiša vse to in še marsikaj, česar tukaj ni treba naštevati, saj se vsakdo spominja kake »hiše« in jo je prav gotovo že kdaj videl, nastopi vprašanje, kaj je »hiša«.

V »hiši« opravljajo številna domača dela. Ob jesenskih večerih tukaj domači in sosedje ličkajo in ružijo koruzo ter pripravljajo tudi druge pridelke za shrambo; pozimi žene in dekleta predejo, kjer pa še živi tkalska obrt, tam tudi tko v »hiši«; moški vse leto za skobeljnikom popravljajo staro in napravljajo novo orodje, še posebno pa se s temi rečmi ukvarjajo pozimi. Starejši možje in očanci tedaj pletejo sev-

nice, cajne, koše, peharje in podobno posodje. Dekleta tukaj šivajo. Ko so še hodili obrtniki v »šteto«, so tudi ti opravljali svoje delo v »hiši«. Tako je »hiša« v vsakem letnem času, posebej pa pozimi, neke vrste delavnica za vse, kar rabi gospodarstvo in ker tako skoraj izpopolnjuje zunanja gospodarska poslopja, je za vsako kmetijo res nepogrešljiv gospodarski prostor.

»Hiša« pa ni samo to. Prenekje rodbina pri veliki javorovi mizi redno kosi, obeduje in večerja, ne le ob nedeljah in praznikih, temveč tudi ob delavnikih. Po končanem obedu ali večerji, če ni dela na polju, posede domači za mizo in se razgovore ali čitajo, po večerji pa okoli mize kleče molijo rožni venec. V nasprotnem kotu stoji peč, ki je zlasti pozimi zbirališče ter zatočišče otrok; tedaj sta otrok in peč nerazdružljiva prijatelja. V »hiši« stoji navadno postelja, na kateri spi kdo izmed domačih. »Hiša« je tedaj tudi družinski prostor. Kmečka družina živi z njo in v njej kakor človek s pljuči. Vzemi ji »hišo«, pa ji ne boš vzel samo življenja, temveč tudi mir in zavetišče in iz stalnih stanovalcev boš ustvaril nomade brez pravega doma.

Ker je »hiša« kraj za toliko gospodarskih opravil, je nepogrešljiva za razvoj gmotnega življenja družine, kot njeno središče pa nosi in veže tudi vse njeno duševno in duhovno življenje. Skozi »hišo« je šlo že toliko in toliko človeških življenj: prišla so, rastla, se razcvetela, venela, umrla in odšla. Človeški duh je spremljal njihovo zemsko pot s svojimi čustvi, mislimi in željami, predstavami in verami. Neopazno so se v »hišo« preselile vse šege in običaji, ki jih združuje človeško življenje. Pa tudi življenja zemlje in polja je »hiša« polna, saj je ravno to tista sila, ki najgloblje prizadeva kmetovo duševnost. Zato je »hiša« polna vsega, kar je združeno z rastjo, in vse to odseva v zrcalu raznih običajev, šeg in ver. V ta svet posega s svojimi pomenljivimi dogodki in prazniki tudi Cerkev, ki spaja vse v ver-

* Več misli in opozoril, navedenih v naslednjem, dolgujem inž. arh. Simonu Kregarju in inž. agr. Jožetu Padarju.

sko in nabožno enoto in ki ima v vsaki »hiši« domače svetišče v obliki majhne kapelice, ki mu pravijo »bogkov kot« ali kako drugače. Ob peči sedita pozimi ded in babica ter pripovedujeta otrokom pravljice. Nista prva v življenju »hiše« in ne zadnja: sta samo člen v verigi ustnega izročila, te najduhovnejše vezi med današnjim rodом in prejšnjimi.

V tem prostoru je tedaj doma vse, kar giblje kmečko družino: najtežja tvar in gmotnost na eni strani in najtanjša duševnost in duhovnost na drugi. To so velika nasprotstva, ki bi jih težko kje našli tako blizu skupaj. Tu pa so vsa povezana in med seboj prepletena, eno neopazno prehaja v drugo, gmotnost v duhovnost, naravnost v kulturnost, vse pa je sozvočno ubrano, življenjsko polno in samobitno. To in nič drugega ni kmečka »hiša«.

Ta njen edinstveni značaj je kajpada našel izraza tudi v njeni zunanji stavbarski podobi. Najprej vzbuja našo pozornost na njej prostornost, ki se izraža v precej velikih merah. Za dela, ki jih družina v »hiši« opravlja in pri katerih je zaposlenih več oseb, je potreben velik prostor, in »hiša« je velika. Pa tudi družina rabi tak prostor, saj se zlasti pozimi vse življenje preseli sēm. Kljub svoji velikosti pa »hiša« ni neomejen prostor, kot so pòd, skedenj, svišli itd., temveč je trdno ograjena, omejena in oblikovana. Temu namenu služijo zidovi, ki so običajno dokaj debeli ter dajejo občutje varnosti, razen tega pa branijo »hišo« poleti vročine, pozimi mraza. V njih so majhna okna, okenca, na prvi pogled premajhna, a ravno prava za višino hiše, ki je zmerna. »Hiša« ne rabi velikih oken, kajti poleti naj bo hladna, pozimi topla. In temu smotru služijo okna naših kmečkih hiš kar najboljše. Da je prostor svetlejši, jih ima hiša navadno štiri, pogosto pa tudi pet ali šest. Okna so samo v dveh stenah. Posledica velikosti in števila oken je, da »hiše« niso temne, pa tudi ne presvetle, temveč so polne lepe, mehke, razpršene svetlobe, ki obliva vse oblike v prostoru. Poglavitna zasluga za to gre posevnim ploskvam zidov ob oknih, kjer svetloba rahlo polzi v notranjščino in daje »hiši« tisti čar, ki ga nima noben prostor s stenami brez teh posevnikov. Tudi leseni stropi s svojimi vzporednimi deskami in

tramovi, kjer so še ohranjeni, bistveno določajo notranje svetlobno občutje. Okna, njih mere in razmestitev, oblike zidov in proporcije vsega prostora povzročajo ritmično harmonijo, ki se s svetlobno povsem sklada in dopolnjuje. Že zavoljo tega je »hiša« polna domačnosti. Zlasti pa jo izžareva oprema, ki je vsa doma ali pa na vasi od domačih rok narejena. V kotu je miza z lepim plohom, največkrat iz javorovega lesa; plemkinja med opremo. Ob zidovih so klopi, široke in visoke, često z naslonjalom, so pa pogosto ob celi dolžini dveh sten. Na prostih straneh mize so navadne klopi ali doma izdelani stoli. Če natančno primerjaš, kako sediš na stolu v svojem mestnem stanovanju, ki je bil narejen v tovarni ali v mizarskem obratu, s počutjem, ki ga dobiš pri sedenju na kmečki klopi ali na kmečkem stolu, boš opazil, če si nepristranski, veliko razliko: tu sediš mnogo udobneje in bolj zdravo. Peč v nasprotnem kotu s svojim širokim zapečkom in klopmi pred sabo siplje pozimi domačo, prijetno toploto po prostoru. V tako hišo ne spada nobena druga peč in vse slabe lastnosti, ki so jih v zadnjem času našli na njen račun, ne odtehtajo niti ene njene dobre lastnosti. Vrzi tako peč iz izbe in »hiša« bo zgubila svoj značaj. O drugi opremi niti ne govorimo. Na oknih so zavese, s katerimi so poleti okna po ves dan zastrta, če niso celo od zunaj zaprta z naoknicami; to varuje »hišo« muh in prevelike vročine in najbolje dokazuje, da v kmečki hiši ni tistih potreb po svetlobi, o katerih bi siloma radi kmeta prepričali pretežno mestnostavbarsko usmerjeni arhitekti, kadar se lotijo kmečke hiše. V oknih so rože, nagelj, roženkravt, vodenke in podobne.

Težko je najti stavbarsko oblikovan prostor, ki bi bil hkrati tako smotrni, okrašen, ali s tujo besedo povedano dekorativni, tako naraven in umeten, tako splošno uporaben in vendar za vsako njemu odmerjeno nalogo pripraven, pa še tako enoten in mnogoter, stvaren in poetičen, kakor je »hiša«. Dejansko je to izjema med te vrste tvorbami že s stavbarskega stališča. Pa tudi toli imenovana stanovanjska kultura, o kateri so zlasti zadnji čas napisali skladovnice knjig, je v kmečki »hiši« na višku, ker je naravna, smotrna in preprosta. Od slehernega stanovanja je treba

zahtevati zlasti to, da izraža življenje in duha družine, ki bo v njem prebivala. »Hiša« je v polni meri temu zadostila: to je prostor moža, žene in otrok hkrati, prostor cele kmetije, pa posebej družine. »Hiša« je zrcalo domačije; če hočem vedeti, s kom imam opravka, stopim vanjo.

2.

Kar smo v prednjem povedali, je nekakšna idealna podoba »hiše«, idealna zagledatelj, ker resničnost koleba: nekatere »hiše« so bližje, druge bolj oddaljene od tega ideala. Upoštevati je treba, da je »hiša« del stavbe in torej od celote odvisna. Vsa stavba je lahko tudi lesena. V marsikaki posameznosti bo zato »hiša« ali izba v leseni koči nudila drugačno podobo. Drug primer je »hiša« na majhni kmetiji, kjer tudi ni pričakovati »idealnih« razmer. Upoštevati pa moramo tudi človeško naravo. Pri zanemarjenem gospodinjstvu bo imela »hiša« mnogo senčnih potez in madežev in takih primerov je žal zelo mnogo. Neidealnih potez bi lahko še dosti našli. Kljub vsemu temu pa je zgoraj načrtana podoba vendarle resnična in to predvsem zaradi tega, ker se naslanja na številne resnične primere. Take hiše torej niso le v fantaziji, temveč v resnici in ako ločimo bistvo od zunanosti, bomo te njene osnovne oblike in poteze našli vsepovsod. Res pa je, da je idealna »hiša« najpogostejša pri trdnem, urejenem, dobrem kmečkem domu.

Že oddaljevanje in približevanje idealu kaže, da je »hiša« v najtesnejši zvezi z življenjem ter podvržena razvoju in spremembam in da je najprej nekaj časa iskala svoje prave podobe, ki jo je pri nas dosegla nekako v 18. stoletju, nato pa je začela polagoma odmirati. Današnja doba ni doba njenega razcveta, temveč ugašanja. Že v 19. stoletju so moderni tokovi, ki so prodirali na deželo, povzročili v kmečki hiši mnogo usodnih sprememb. Še bolj pa je to prišlo do veljave v 20. stoletju. Po prvi svetovni vojni je gospodarska, socialna in stavbarska konjunktura deželo preplavila z novimi nazori, z ustvarjanjem novih potreb, z razširjanjem modernih civilizacijskih oblik in pripomočkov, ki so se zajedle tudi v kmečko stavbarstvo. Na zunaj je bil posledica tega čedalje večji vpliv meščanskega stavbarstva na podeželju, ki

je začelo izpodrivati stare, ustaljene in izročene (tradicijske) oblike ter uvajati meščanske in obrtno-industrijske. Zlasti močno se je to poznalo v bližini mest in trgov. Vzrokov je bilo več, omenili pa bi samo dva. Razširjanje mestnih območij na dotlej kmetijska ozemlja je povzročilo prodajanje kmečkih zemljišč ter propadanje kmetij. Nastajanje industrije v srcu kmetškega prostora je pa preusmerilo socialno in gospodarsko nalogo in značaj prebivalstva. To pa še ni konec usodnih sprememb, ki zadevajo tudi »hišo«. Eno največjih doživljamo sedaj in jo bomo v bližnji bodočnosti še bolj. Zaradi vojne in komunistične revolucije je požganih in uničenih na tisoče slovenskih domov, ki jih bo treba obnoviti. Le malenkosten del je že popravljen. Že pri obnovi še delno stojčih domov skušajo domači spremeniti domačijo po vzoru moderne stavbarske tehnike, ki je pretežno meščanskega (mestnega) in industrijskega značaja. V še mnogo večji meri pa se bo to dogajalo pri popolnoma porušeni naseljih, zlasti ker se vedno bolj enostransko poudarjajo zaostalosti in pomanjkljivosti kmečkega doma v stavbarskem in stanovanjskem oziru na eni strani ter prednosti, blagodati in vsestranska veljavnost sodobnega stavbarstva na drugi strani. Razumljivo je, da si skuša vsakdo svoje zemeljsko življenje čim pripravneje urediti in da tudi kmet stremi za boljšim in novejšim, zlasti ker je treba priznati, da naša kmečka hiša ne ustreza nekaterim zahtevam, ki so izraz šele najnovejšega razvoja. Toda pri tem je treba pretehtati razloge, ki govore za spremembo, in one, ki govore za ohranitev, premisliti, ali je sprememba upravičena in bo res dosegla ono, kar želimo, kakšne so pomanjkljivosti starega doma, ali so bistvene ali ne itd. V naslednjih vrstah se bomo pri tem vprašanju le toliko pomudili, kolikor zadeva »hišo«, zakaj če se bo reformiral kmečki dom, se bo tudi »hiša« in, če se bo ta, bo tudi celotna stavba dobila drug značaj. Zato si oglejmo najprej nekaj vzrokov, zaradi katerih spreminjajo pri nas ljudje »hišo«.

Najpogosteje jo zato, ker je premajhna. Ker je bila prej edini stanovanjski prostor v stavbi, družina pa se je ali pomnožila ali kako drugače (zaradi mojitve in ženitve) preuredila, je postala premajhna in treba jo je povečati. V tem primeru prizidajo k

hiši, navadno na dvoriščni strani, kamro, majhno podolgovato sobico, ki služi za spalnico. To se pogosto dela zlasti pri majhnih hišah. Če pa ima hiša kamro, a je ta premajhna, medtem ko je »hiša« prevelika, tedaj se navadno razširi kamra na račun »hiše« in to se zelo pogosto zgodi v zvezi s preuredbo kuhinje: iz odprte kuhinje napravijo zaprto s štedilnikom. Kamra se prizidava zaradi potrebe po novem spalnem prostoru. »Hiša« tudi sicer trpi zlasti v zvezi s preurejanjem kuhinje. Prvotno velike kvadratične »hiše« se zaradi takih prizidav spremenijo in nastanejo novi, po svojih proporcijah bistveno različni prostori. Spremembe v podstrešju »hiše« navadno neposredno ne prizadevajo. Tembolj pogosti pa so primeri, da »hišo« spremene, ko dvigujejo strop, pa bodisi da dvigujejo samo strop »hiše« ali pa celo hišo. Največkrat dvigujejo brez sleherne potrebe samo strop, ker si domišljajo, da je »hiša« prenizka in prestarinska. Eden najpogostejših povodov za to je stari črvivi in trhli leseni strop, ki ga ob tej priliki odstranijo. Do tu je vse v redu. Ob takih prilikah pa so brez potrebe in brez čuta za starino uničili že zelo mnogo dragocenih lesenih stropov. Hud trn v peti so zlasti mlademu rodu okna. Ali jim jih je preveč, ali so jim premajhna, ali so prestarinska, premalo »nobel«, in se »hiša« na zunaj premalo sklada z dobrim premoženjskim stanjem družine, ali imajo še kako drugo napako, skratka, okna morajo ven in namesto njih dobi hiša nova, v zadnjem času navadno okna na troje kril in z zgornjo svetlobo ter z notranjim odpiranjem. Končno ne zadovoljuje več oprema hiše. Posebno zoprne so mlademu rodu obstenske klopi, ki so jih že mnogokje odstranili. Razlogi za te spremembe so zelo nejasni in neutemeljeni, edino v primerih, ko je stara oprema že vsa strohnela, so spremembe opravičljive.

Vzroke in razloge bi tedaj lahko delili v notranje in zunanje. Notranji ali bistveni so vsi tisti, ki izvirajo iz resničnih potreb družine in doma, to je iz potrebe po spalnem in stanovanjskem prostoru. Zato je pomanjkanje prostora edini resnični problem kmečke hiše in najbolj utemeljeni razlog za njeno spreminjanje. Ob stran bi mu lahko dali samo še potrebo po spremembi zidovja zaradi preobilne vlažnosti, kar je iz zdravstvenih razlogov razumljivo in je vse-

lej mogoče zagovarjati. Drugi razlogi pa so zunanji in nebitveni. Mednje spada na primer dviganje stropa, spreminjanje normalnih oken zaradi temačnosti hiše, spremembe, ki zadevajo peč, deloma tudi preurejanje veže in v pogostih primerih precenjevanje kuhinje, utemeljevanje potrebe nove opreme itd. Pri posameznih izmed naštetih sprememb razvidimo njihovo nenujno naravo najbolj iz tega, ker hkrati, ko skušajo predelati ali spremeniti posameznost, niti ne mislijo na to, da bi ob tem lahko popravili kako zares bistveno pomanjkljivost hiše, n. pr. postavili nov, suh zid, nazidali kak nov prostor in podobno. S tem bi lahko hiši koristili, pa le dokazujejo, da jih moti samo neka zunanost in malenkost, pri kateri niso mislili na celoto, in zato je tudi sprememba v večini primerov nesmotrna, često pa sploh nesmiselna.

Te zunanje razloge bomo lažje razumeli, če poiščemo njih nosilce in njihov izvor. V številnih primerih so daljni vzrok sprememb v bližini stoječe gosposke in meščanske hiše, n. pr. šole, hiše zdravnikov ter drugih zastopnikov tako imenovanih izobraženih stanov na deželi; tudi moderne ali modernizirane gostilne vplivajo v tej smeri. Nadalje kvari pristni ljudski okus bližina mesta in trga; ali hodijo posamezni člani družine v bližnje mesto in trg ali v tovarno na delo ali tam stalno služijo, dejstvo je, da z njimi prodirajo na deželo civilizacijske novotarije in nastopajo potrebe po stvareh, ki so bile prej sploh neznanе. Tudi razni družabni oziri imajo svojo besedo. Prenašalci in razširjevalci novotarij so bližnji obrtniki, zlasti razni stavbeniki, zidarski in tesarski mojstri; v raznih obrtnih šolah so se našli po njihovem mnenju odresilne modrosti, ki jo na vse mogoče neprebavljene in neprebavljive načine izvajajo v svoji praksi na deželi. Na te obrtnike bo treba pri njihovem kvarjenju našega podeželja posebno paziti. Velik vpliv imajo različne publikacije in časniki, v katerih se objavljajo opreme hiše in podobno. Podčrtati je povsem napačno gledanje podeželskega izobraženstva na ta vprašanja, tako duhovščine kakor učiteljstva, ki pogosto domače kar sili k odstranjevanju starega, ne da bi se zavedalo odgovornosti takega početja in ne da bi svetovalo nešolanim ljudem primerne pristne oblike. V zadnjem času so se pri-

družili vsemu temu še gospodinjiski tečaji, ki s svojimi novodobnimi nazori o edino zveličavnem meščanskem gospodinjskem in stanovanjskem obratu vidijo v kmečkih napravah samo zastarelost in neposredno izpodbujajo k njihovemu odstranjevanju. Zanimivo je, da je v večini primerov, na katere se oslanjajo moja izvajanja, dal pobudo za spremembe ženski spol, ki je pri tem poslu najbolj udeležen in najbolj dostopen za hvalo meščanske stanovanjske civilizacije. Zlasti so domače hčere zelo prizadevne pri odstranjevanju starega in ni brez ironije, da se pod napačnimi vplivi izneverijo svojemu pravemu poslanstvu, ki naj bi ga imele kot čuvarice doma.

Kakšne so posledice teh sprememb? Pričnimo kar z gospodarsko stranjo. Domača dekleta, ki so pod vplivom moderne stanovanjske kulture, zlasti pa ideala meščanske sobe, ne trpe več opravljanja del v »hiši« in zato se morajo zlasti moški seliti iz te delavnice. Posledica je, da domače zimsko delo, kot je pletenje itd., počiva, tudi najmanjšo malenkost že nesejo k obrtniku, moški postopajo in se ne vedo kam dejati in podobno. Vlogo nekdanje »hiše« je po preuredbi prevzela povečana kuhinja, toda ta dela se tudi v kuhinji ne morejo opravljati in kmetovalci bi vedeli povedati o tej stvari zelo mnogo neugodnega. Za gotovo sledi iz slabih skušenj, ki jih povzročajo te spremembe, nauk, da je nesmiselno uničevati gospodarsko funkcijo »hiše«, dokler nismo prikrbeli druge rešitve, kajti kuhinja »hiši« v tem bistvu ni enakovredna. Moški postane pri takem stanovanjskem režimu nomad brez pravega doma in tujec v lastni hiši. Pa tudi deca trpko občuti novo stanje, kajti velika razlika je med zakurjeno pečjo v »hiši« in med štedilnikom v kuhinji, da ne govorimo o napotju, v kakršno je deca gospodinjji pri delu v kuhinji.

Predelave povzročajo nove oblike in novo občutje. Namesto starih 50 in več centimetrov debelih zidov ima hiša moderne tanke zidove, ponekod že kar 38 cm debele, stene pa so enakomerno ravne. V njih so moderna okna, ki se odpirajo navznoter; so tržno, brezstilno blago in dajejo sobi več svetlobe, kakor je je treba, in tam, kjer so prej šumele le redke muhe, se jih zdaj pase na tisoče. V oknih je še enkrat toliko

Hiša na Gorenjskem

Preprosto, a hkrati okusno rešen primer različnih oken v enotnem pročelju.

ali še več šip in torej mnogo prilike, da se razbijejo, vsekakor pa daje čiščenje šip mnogo več dela, kot ga je bilo prej. Notranje odpiranje nudi obilno priljubljenosti za zamakanje. Namesto stare opreme, ki se je preselila ali na podstrežje ali na ogenj, je »hiša« dobila novo. Lesena konfekcijska miza je obdana s stoli, pogosto furniranimi in iz vezanega lesa (vse po vrsti tovarniški izdelki), ob stenah ni več klopi, namesto stare ure visi nekje moderna, bogkov kot, ki so ga že pred časom skvarile tiskane podobe, je sedaj izgubil zadnji ostanek, svojega nekdanjega značaja, na zidovih so obešena ogledala, po oknih so kaktusi in druge sodobne rože itd.

Izraz take sobe je obupen. Ne razlikuje se v ničemer od raznih gostilniških sob in podobnih merkantilnih, to je trgovskim namenom služočih prostorov. Vsaka gospodinja podzavedno čuti praznoto in goloto sten in prostora, zato obeša nad okna karnise, nanje pa zastore tovarniškega izdelka, v kotu za mizo najdeš moderno stojalo za rože in rože v vazi kot po mestnih stanovanjih in čakalnicah, miza je pokrita s prtom, največkrat kupljenim, tudi na njej je vaza z rožami, peč je modernizirana itd. V to poglavje spadajo tudi psihe v spalnicah deklet in žena na kmetih ter kar je še podobnih meščanskostanovanjskih novosti.

To je prenekje nastalo iz stare hiše sedaj, ko so tudi za kmete odločilna pravila in potrebe meščanske stanovanjske kulture, katere vneti apostoli so v družini predvsem domače hčere. Po vsem svojem značaju ta prostor ni več »hiša«, temveč soba, še več: to je na-

vadna sprejemna soba, kot jo poznamo iz mestnih stanovanj, od koder jo deloma pomeščanjeni okus podeželja, deloma pa drugi nosilci prenašajo na kmete. In samo piko na i postavijo one gospodinjice, ki prestavijo mizo iz kota na sredo sobe, pravilno čuteč, da v tako urejeni sobi miza v kotu nima več kaj iskati. Tudi takih primerov je žal že nekaj na našem podeželju.

Razlika med tema dvema prostorskima oblikama, kot je »hiša« na eni strani in sprejemnica na drugi, je tako velika, kot je razlika med meščanskim in kmečkim stanovanjem. Blagoslov novega reda občutijo zlasti tisti, ki so okušali prednosti stare hiše, to so v prvi vrsti starejši ljudje. Ako jih vprašuješ o prednosti nove uredbe, tedaj dobiš skoraj povsod odgovor, da je bil stari red boljši. Najbolj zanimivo pa je, da ob takem izpraševanju vesti tudi kak član družine, ki je sokriv njene nove ureditve, prizna njeno pomanjkljivost in nepriladnost, in to ne le na pravi kmetiji, temveč tudi v bližini mesta ali trga. Saj drugače tudi ne more biti. Prostor, ki so ga tako hoteli dobiti in so ga tudi dobili, nima v kmečkem gospodarstvu in gospodinjstvu nobene upravičenosti in smisla, ker ne ustreza niti eni izmed zahtev, katerim naj hiša služi. Menda nikdo ne bo resno trdil, da je treba kmetu posebnih prostorov za sprejemanje gostov in drugih; vse, ki ga obiščejo, lahko sprejme v »hiši«. Nova soba ali sprejemnica je zgolj prostor za okras, dekorativen prostor, kot vsaka sprejemnica v meščanskem stanovanju. Kmečka hiša v preteklosti ni poznala takih prostorov in naj jih tudi v bodoče nima.

3.

Ker so taki pojavi posledica sprememb, o katerih smo zgoraj govorili, je treba zlasti obravnavati vprašanje spreminjanja in prenavljanja kmečkega doma ter ga postaviti na zdravo podlago. K temu nas silijo resnične potrebe kmečkih bivališč, kot so novi spalni prostori, asanacija in gospodarsko izboljšanje posestva, s čimer se nehote dotaknemo tudi domačije v stavbarskem oziru. Pri tem delu morajo sodelovati vsi za to poklicani sloji.

Poglavitna naloga pripada mestu, od koder prihajajo ti nenaravni pojavi sprejemnic, psih, furniranega pohištva, tovar-

niških prtov itd. Kakor mesto zavaja deniško, tako mora skrbeti, da bo za odškodnino nudilo prave vzglede, kajti vsi vidimo, kako pokorno sprejema kmečko ljudstvo vse, kar gospoda predlaga in uvaja. Ta pokorščina je včasih kaj kvarna, zato pa se mora mesto zavedati odgovornosti. Primernih vzgledov moramo pričakovati od stavbarjev in arhitektov. Od slehernega arhitekta, ki zasnavlja zgradbe za podeželje, je treba zahtevati, da se pri svojem delu poglubi v notranjo naravo stanu ali socialne edinice, ki naj ji zgradbe služijo. Pri tem naj upošteva vse gospodarske, socialne in duhovno-kulturne osnove ter pogoje življenja tiste edinice, naj je to družina ali vas. V našem primeru naj tedaj arhitekt pri slehernem spreminjanju kmečke hiše upošteva vse navedene strani kmečkega doma, njegove prav posebne in pri nobenem drugem bivališču v taki obliki obstoječe naloge in zahteve. Pri tem ga mora voditi načelo, da kmetstvo ni niti gola gospodarska niti gola kulturna oblika, temveč življenjska oblika, ki vse v sebi vključuje in ki je njen obstoj osnovnega, življenjskega pomena za narod. Zato kmetstvo ni deljivo v kake posamezne gospodarske skupine, niti ni z njimi istovetno, in samo o takem kmetstvu govorimo.

Poleg omenjenih dejstev pa mora snovatelj kmečkega doma v stavbarskem oziru upoštevati tudi izročilo kmečkega stavbarstva na tistem ozemlju ter poiskati njegove zakone, oblike ter tvoriva, kajti kmečka hiša ni podobna meščanskemu stanovanju, ki ga lahko proti odpovedi vsak mesec menjaš kakor srajco, ne da bi se pri tem tvoja »eksistenca« uničila, temveč je življenjsko orodje in naprava kmetije. Ravno po načinu, kako so se te lastnosti združile s stavbarsko-umetniškimi v nedeljivo celoto, ki je nastala v teku dolgotrajnega razvoja, je kmečka hiša edinstven spomenik in zategadelj tudi kot stavbarska in umetniška tvorba za snujočega arhitekta obveza, obveza take vrste, da samo v njegovem spomeniškem in umetniškem svetu more in mora iskati zakonov ter oblik za ustvarjanje novih domačij, izrabljajoč seveda vse novodobne tehnične pridobitve. S tem je zadosti jasno izraženo načelo, da ne

rešujmo stavbno-umetniške podobe novega kmečkega doma z miselnostjo (mentalitet) meščanskega (urbanističnega) stavbarstva, kar se je doslej pri nas žal vseskozi godilo in se še vedno godi.

Ta načela morajo popolnoma prekvasiti zasnavljanje kmečkih domov, kajti pomisliti moramo, da zaradi moderne gospodarske organizacije kmet svojega doma večinoma ne zida sam, kot ga je v preteklosti, temveč mu ga zida obrtnik, tujec, tedaj tuja miselnost in tuj nazor. Kmetu pa je treba dati kmečki dom in ne obrtniškega izdelka, če hočemo imeti zdravo in realno kmetstvo — in kmet bo še dolgo osnova našega narodnega življenja! Zato bo sodobna le tista stavbarska struja, ki bo kmeta in kmetstvo tako doživljala in zanj delala, da bo ustvarila sodoben in vendar tradicionalen kmečki dom.

Že samo po sebi razširja mesto svoje izume po podeželju, tako pa bo tudi tipe in načrte kmečkih domov. Pri tem razširjanju pripada velika odgovornost občinam na deželi ter stavbnim oblastvom v mestu. Kot gradbene oblasti prve stopnje imajo občine nalogo voditi in nadzirati vse gradbeno delo v svojem kraju. Torej jim pripadajo tudi dolžnosti, preprečevati škodljive in tuje pojave. Ravno glede tega se pa godijo na deželi neodpustljivi grehi, pa bodisi da pristojna oblastva občin ne pouče o njihovih dolžnostih, bodisi da so občine premalomarne in ne izvršujejo svojih funkcij. Zato vidimo, kako na deželi rušijo dragocene starinske hiše in postavljajo namesto njih nove, druge prezidavajo in predelavajo, kvarijo zunanjsčine in notranjsčine, postavljajo zgradbe na neprimerna mesta, gosposke in izobraženske hiše zidajo tam, kjer bi jih ne smeli, ter sploh uničujejo podobo kmečkega doma in vasi na debelo, deloma z vednostjo občin in njim nadrejenih oblastev in uradov, deloma pa brez njihove vednosti. In vendar je naloga občin ravno obratna. Ljubosumno bi morale čuvati stare kmečke domove pred nesmiselnimi in nepotrebnimi prezidavami, ako pa jih ni mogoče rešiti, obveščati pristojne urade, kot je Etnografski muzej v Ljubljani, da jih pravi čas izriše, opiše in tako zagotovi zanamcem; preko svojih gradbenih odborov bi morale svetovati ljudem pri nameravanem prenavljanju domačij, opozarjati domače ob tem na res-

nične pomanjkljivosti doma in na praver ter utemeljene potrebe, katerim naj vsaka prezidava ustreza. Prikazovati bi morale ljudem razliko med bistvenim in nebistvenim ter odklanjati vse nebistvene vzroke in razloge za spreminjanje. Skrbeti bi morale, da se za vsako večjo predelavo doma izdela celoten in enoten načrt, po katerem naj se potem delo v stopnjah izvršuje in ki bi preprečeval brezglavo adaptiranje, čigar posledica so n. pr. okna različnih velikosti v isti hiši ali celo v isti steni, delitev velikih prostorov v manjše, zaradi katerih dobi hiša celo vrsto novih, neporabnih lukenj, neporabnost prehodov in hodnikov, pomešanost in neprimernost gradiv itd., itd. Dolžnost občin bi bila, nadzirati delo domačih stavbenikov, zidarjev in tesarjev ter preprečevati opičje posnemanje tujih vzorov, zlasti pa paziti na smotrnost in čistost sloga. Poudariti je, da bi morale nujno preprečiti izvrševanje načrtov, ki jih izdelujejo nepoklicani lažistrokovnjaki samo zaradi denarja in ki njih izvedba domov v ničemer resnično ne izboljša, gospodarje pa stane veliko denarja. Ako občina tega ne zmore sama, naj se obrne na svoje nadrejeno oblastvo in urad, in če tudi to ne ve nasvetovati, naj vpraša za svet, preden bi se odločilo za kako moderno, tujo rešitev, kak strokovni urad.

Občinam morajo pomagati vsi drugi prosvetni delavci na deželi, zlasti izobraženci, ki so prišli iz mesta. Nobene kulture ni v priporočanju mestnih šablon preprostemu kmečkemu ljudstvu ter v smešenju njegovih naprav, kakor tudi kaučji, fotelji in kopalnice niso izraz kulture, temveč kvečjemu civilizacije. Vsak izobraženec na deželi ima dolžnost, da se pogloblja v svojstvenost življenja in njegovih oblik, nepristransko razlikujoč resnične pomanjkljivosti od nebistvenih, predlagajoč in svetujoč pravilne rešitve, budoč čut za vrednost starin, predvsem pa za čistost stila in naravni okus. Seveda bo treba tudi tem slojem še marsikaj prikazati v drugačni luči, v kakršni so bili doslej vajeni gledati te stvari.

Končno besedo pri vsem tem pa ima kmet ter njegova stanovska zavest. Zastonj vse govorjenje, če pri njem ni ali ne bi bilo razumevanja. Najvažnejša točka pri tem vprašanju je danes pravilna vzgoja kmečke mladine, ki bo prevzela do-

move. Pod vplivom raznih novodobnih struj in naziranj razrušeni čut za izročilo je treba v njej zopet zbuditi in zlasti pri mlajšem ženskem rodu oživiti smisel za gospodarsko, socialno in duhovno enovitost kmečke domačije. Zastaviti je treba vse sile, da se ne bodo zamenjavale resnične dobrine kmečke kulture s plehko civilizacijo in prividi neke življenjske ureditve, katere realna izvršitev bi bila in je samo smešna.

Tako opozarjanje naj gre družno z vzgajanjem stremljenja k resničnemu napredku, pri katerem se bodo lahko izkoriščale vse moderne pridobitve, ne da bi izročilo trpelo kako škodo. Pri tem delu ima mladi

rod še močno oporo pri starejšem rodu, pri očetih in materah, kolikor pa ne več tu, mu je treba pokazati pota, po katerih lahko pride do pravih nasvetov in dobrih rešitev. Potem se bo vsak mlad gospodar samostojno odločil in uvidel, kaj je prav in kaj ne.

Če bomo vse to storili, bomo za gotovo dobro prebrodili vse nevarnosti, ki prete pri ogromnem obnovenem delu, stoječem pred nami, in pozidali bomo stare ter postavili nove domove tako, kakor zahtevajo novi časi, a kljub temu v smislu onih izročil, ki so v naši kmečki kulturi povezana z njenim edinstvenim prostorom — s kmečko »hišo«.

Varstvo spomenikov po vojni

Fr. Stelè

Varstvo spomenikov, kakor ga pozna sodobnost in ki ga pri nas zastopa Spomeniški urad pri Pokrajinski upravi v Ljubljani, je značilen pojav kulturnih prizadevanj najnovejšega časa. Prva prizadevanja za ohranitev ostankov starih kultur, posebno antične, poznamo najprej posebno iz papeškega Rima in Italije, pozneje pa so se uveljavila na pragu najnovejšega časa posebno v Franciji, kjer je revolucija uničila mnogo dragocenih prič preteklosti. Vendar je šele približno sto let, odkar so te težnje, ki so se posamezno javljale v raznih državah, postale splošno, za evropsko kulturo mednarodno značilno gibanje. Dolgo pa je še trajalo, dokler se niso nazoru o tem varstvu na začetku dvajsetega stoletja tako razčistili, da danes z vso znanstveno razsodnostjo lahko določimo vrednost posameznega spomeniškega predmeta in način, kako ga lahko ohranjujemo v njegovi zgodovinsko pričevalni zanesljivosti. Tudi med Slovenci poznamo to gibanje že več kot pol stoletja in smo ves ta čas zvesto spremljali njegov razvoj v drugih kulturnih deželah. Reči moremo celo, da je bilo v tem času varstvo spomenikov med nami kar popularno. Največ zasluge ima za to duhovščina, ki so jo k temu navajala škofovska navodila pa tudi pouk v semeniščih. Mnogo so pa za širjenje zanimanja za starine in spomenike

preteklosti naredili posamezni učitelji in drugi izobraženci, ne v zadnji vrsti pa tudi vednostno ljubiteljsko usmerjeni rodoljubi na deželi. Tako lahko ugotovimo, da je imelo to spomeniško varstvo med nami pogosto prav lepe uspehe: širilo je zanimanje za domačo zgodovino; odkrivalo doslej neopazene, skrite ali nerazumljene priče kulturne preteklosti našega naroda; z nego takih spomenikov je množilo zanimivosti posameznih krajev in dvigalo v prebivalcih samozavest, ker jim je pojasnjevalo, da so tudi v njihovi domovini pozornosti in ljubezni vredne starine, ki po svoje ne zaostajajo za mnogimi, katere smo hodili občudovat drugam, med druge narode. Posebno pa se je z odkrivanjem in raziskavanjem takih prič preteklosti bogatila domača zgodovina. Kako imenitna priča naše domače zgodovine je n. pr. nagrobni, v verzih sestavljeni napis celjskega starokrščanskega škofa Gavdentija, odkrit pred kakimi petnajstimi leti! Kaj smo pred 30 leti prav za prav zanesljivega vedeli o zgodovini umetnosti med nami? Danes imamo po zaslugi Spomeniškega urada v glavnih črtah ugotovljeno zgodovino te stroke; glavne spomenike, predvsem lepotno učinkovite starinsko poslikane podružne cerkve z »zlatimi«
oltarji, pa je tujskoprometna književnost uvrstila med naše največje zanimivosti.